

S. Lozoraičio ir VLIK'o santykiai 1946–1947 m.

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos diplomatinės šefo S. Lozoraičio ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto santykiai 1946–1947 m., jų tarpusavio pasitarimai Berne ir Paryžiuje, aptariamos iškilusių nesutarimų priežastys.

Straipsnio pavadinime apibrėžtos chronologinės ribos žymi Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) aktyvių santykių pradžią, kai pirmuosiuose tarpusavio pasitarimuose Berne (1946 m.) ir Paryžiuje (1947 m.) išryškėjo diplomatijos šefo ir komiteto narių siekis išspręsti principinius nesutarimus, iškilusius tam tikromis politinėmis aplinkybėmis (Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio telegrama dėl S. Lozoraičio paskyrimo diplomatijos šefu, „Kybartų aktai“ bei VLIK'o noras subordinuoti sau Lietuvos diplomatinis atstovus)¹.

Nors žiniasklaida ir didžioji lietuvių išeivijos visuomenės dalis jų tarpusavio santykiams skyrė nemažai dėmesio, tačiau dėl ribotų galimybių tyrinėti dokumentinę medžiagą šiuo klausimu kol kas nebuvo mokslinių studijų. Dauguma tarpusavio susirašinėjimų, įvairūs konferencijų, pasitarimų protokolai, raštai, atmintinės tuo metu buvo konfidencialūs dokumentai, taigi patekdavo į organizacijų ar asmeninius archyvus bei stalčius.

Dabar politinę reikšmę turinčios to laikotarpio žinios po truputį kyla iš archyvų. Vie-

nas tokių yra buvusio užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio archyvas² Romoje. Jame saugomi įvairūs Lietuvos diplomatinės tarnybos dokumentai yra esminiai tyrinėjant S. Lozoraičio ir VLIK'o santykius. Straipsnyje naudojamą archyvo medžiagą galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmą, tai diplomatų ir VLIK'o atstovų pasitarimų, įvykusių 1946–1947 m., protokolai, atskleidžiantys išeivijos to meto politines aktualijas. Antra, politinio pobūdžio korespondencija. Laiškai, adresuoti S. Lozoraičiui (jais daugiausia ir remtasi) yra originalai, o S. Lozoraičio korespondencija su pasiuntiniais – susirašinėjimo nuorašai. Pastebėta, kad ypač po Antrojo pasaulinio karo įsigaliojo nerašyta tvarka, jog, be tiesioginio adresato, dokumentų, susirašinėjimo bendros politinės veiklos klausimais nuorašai būdavo siunčiami ir kitiems pasiuntiniams. Todėl laiškų nuorašų yra tiek S. Lozoraičio bei dr. Stasio Antano Bačkio³ archyvuose, tiek Broniaus Kazio Balučio dienoraštyje⁴ (B. K. Balutis kai kuriuos laiškų originalus įklijuodavo į savo dienoraštį).

Dr. Alberto Geručio archyve⁵ rasta S. Lozoraičio ir krašto rezistencijos atstovų Jono Deksnio ir Algirdo Vokietaičio pasitarimų, vykusių 1947 m. rugpjūčio 27–30 d., atmintinė⁶ bei VLIK'o atstovų susirašinėjimas su dr. Jurgiu Šauliu⁷.

Straipsnio tikslas – S. Lozoraičio ir VLIK'o pirmųjų pasitarimų 1946–1947 m. konteks-

te parodyti, kaip buvo sukurta bendra politinė vadovybė (egzilinės vyriausybės prototipas), atskleisti jos netvirtumą, tarpusavio santykių laviravimą tarp politinių interesų ir siekių.

Žurnale „Genocidas ir rezistencija“⁸ jau rašyta apie Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir VLIK'o santykių užuomazgas, todėl šiame straipsnyje apžvelgiami tik iki šiol neaptarti tų santykių aspektai.

Remiantis 1944 m. vasario 16 d. paskelbta VLIK'o deklaracija⁹, VLIK'o vardu buvo parašytas laiškas Lietuvos pasiuntiniams ir konsulams¹⁰, kuriame komitetas prisistatė kaip pagrindinė tuo metu Lietuvoje buvusi pasipriešinimo (rezistencinė) organizacija. Į laiške vyraujančią gana įsakmų VLIK'o toną – „VLIK-o, kaip vienintelės politinės vadovybės Lietuvoje, nurodymai yra autoritetingi ir vykdomi“¹¹ – pirmiausia reagavo „diplomatinis postas Berlyne“¹² (nors laiškas nepasirašytas, vėliau Kazys Škirpa patvirtino savo autorystę¹³). 1944 m. balandžio 12 d. „diplomatinis postas Berlyne“ laiške VLIK'ui teigė, kad iškilo tam tikras nesusipratimas, kadangi jis „nėra jokia krašto Vyriausybė“, duodanti tiek pasiuntiniams, tiek konsulams formalius nurodymus¹⁴. „Diplomatinio posto Berlyne“ nuomone, išeivijoje esančių Lietuvos diplomatų subordinacija VLIK'ui turėtų neigiamų padarinių legaliam diplomatų atstovavimui dar tebeveikiančiose pasiuntinybėse, nes kitų valstybių nepripažintas VLIK'as „verčia juos pasidaryti jo konspiratyviškos veiklos įrankiais ir be reikalo stumia juos į riziką susikompromituoti tų kraštų Vyriausybės akyse...“¹⁵ Lietuvos pasiuntinys Londone B. K. Balutis perspėjo VLIK'ą, kad jei tai pasikartos, pasiuntiniai turės į tai reaguoti¹⁶.

Būdamas Vokietijoje VLIK'as ėmėsi vykdyti savo paskelbtas veiklos gaires. 1944 m. lapkričio 21 d. VLIK'o prezidiumo vardu buvo nusiųstas raštas Lietuvos atstovui Paryžiuje dr. S. A. Bačkiui, kuriame pranešama,

kad dr. S. A. Bačkis skiriamas Lietuvos *charge d'affaires* prie Prancūzijos Respublikos vyriausybės, ir siūloma jam Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalais bendradarbiauti su Bronium Tomu Dirmeikiu, Algirdu Juliu Greimu ir B. Kazlausku. Raštą pasirašė slapyvardžiais trys asmenys. Jis buvo patvirtintas Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje antspaudu ir Berlyne esančio K. Škirpos sekretoriaus A. Valiukėno parašu¹⁷. Tikėtina, kad slapyvardžiais pasirašė Mykolas Krupavičius, Rapolas Skipitis ir Vaclovas Sidzikauskas, kurie turėjo VLIK'o įgaliojimus užsienyje ir veikė (jų veikla nebuvo vieša) delegatūros vardu Vokietijoje. VLIK'o delegatūros siekius rodo ir 1944 m. liepos 6 d. nutarimas sudaryti egzilinę Lietuvos vyriausybę JAV su plk. Kaziu Griniu priešaky, tačiau B. K. Balučio inspiruotas VLIK'as panaikino savo sprendimą, kad nesukomplicuotų pasiuntinių padėties. Vėliau buvo kilusi Laikinosios vyriausybės atgaivinimo idėja, tačiau ji taip pat nebuvo įgyvendinta¹⁸.

1945 m. balandžio 18 d. VLIK'o Viurburge parengtame memorandume sąjungininkų kariuomenės vyriausiajam vadui D. Eisenhoweriui (pasiuntiniams buvo išsiuntinėti memorandumo nuorašai) diplomatai įvardyti kaip priklausantys nuo VLIK'o: „Lietuvos diplomatiniai atstovai, esantys įvairiose šalyse, subordinuojasi Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui“¹⁹. Vienas memorandumo autorių V. Sidzikauskas vėliau savo atsiminimuose apie kilusį pasiuntinių nepasitenkinimą rašė, kad „vietoj žodžio *subordinuoti* su tokiu pat pasisekimu galima buvo pavartoti žodžius *glaudžiai bendradarbiauti*“²⁰.

Tikėtina, kad VLIK'as laiške „Lietuvos pasiuntiniams ir konsulams“ bei memorandume gen. D. Eisenhoweriui, subordinuodamas sau kitų valstybių tebe pripažįstamus Lietuvos pasiuntinius, nežinojo nei apie J. Urbšio 1940 m. birželio 1 d. telegramą pasiuntiniams, nei apie tų metų lapkričio 23 d.

pasirašytus „Kybartų aktus“, kuriais remdamasis S. Lozoraitis tarsi sujungė tris svarbiausias valstybės aukščiausiosios valdžios institucijas – užsienio reikalų ministro (diplomatijos šefas), ministro pirmininko ir prezidento. 1945 m. liepos 3 d. VLIK'e buvo parengtas pareiškimas, kuriame atsispindėjo VLIK'o siekis savo veiklą apibrėžti seimo kompetencijos ribomis. Tame pareiškime VLIK'as įsipareigojo priimti laikinuosius valstybės Konstitucijos nuostatus pagal 1922 m. Lietuvos Konstitucijos principus²¹. Tokiomis aplinkybėmis 1945 m. rugsėjo 19 d. S. Lozoraitis, pirmą kartą iškeldamas „Kybartų aktus“ į viešumą, kreipėsi į JAV prezidentą H. S. Trumana, Didžiosios Britanijos ministrą pirmininką C. Attlee ir Prancūzijos vyriausybės vadovą Ch. de Gaulle prisistatydamas ministru pirmininku, einančiu Respublikos prezidento pareigas, tuo mėgindamas užbėgti VLIK'ui už akių²². S. Lozoraitis apie savo politinio žingsnio tikslingumą ir turinį informavo Povilą Žadeikį, B. K. Balutį ir Stasį Girdvainį. Vėliau jis paprašė Lietuvos atstovo Paryžiuje dr. S. A. Bačkio supažindinti su tuo ir VLIK'ą. Spalio 17 d. dr. S. A. Bačkis informavo VLIK'o vadovybę apie S. Lozoraičio laišką, kuriame buvo išdėstyti bendri politiniai siekiai, t. y. prašoma taikyti Lietuvai Atlanto Chartos nuostatas, priimti į Jungtinių Tautų Organizaciją, ieškoti tinkamų kelių lietuvių tautai atgauti suverenitetą, taip pat supažindinta su „Kybartų aktų“ formule²³. Tačiau Prancūzijos, D. Britanijos ir JAV vadovai neatsakė į S. Lozoraičio laišką, ir tarptautiniu mastu „Kybartų aktais“ daugiau nebuvo pasiremta. Tiesa, S. Lozoraitis 1946 m. pavasarį remdamasis „Kybartų aktais“ paskyrė dr. J. Šaulį, Edmundą Turauską ir dr. A. Gerutį Lietuvos delegacijos nariais į paskutinįjį Tautų Sąjungos posėdį, tačiau pastarieji paskyrimu nepasinaudojo.

Vietoj sergančio M. Krupavičiaus einantis VLIK'o pirmininko pareigas J. Kamins-

kas 1945 m. lapkričio 15 d. laiške S. Lozoraičiui rašė, kad susidarius dualistinei išeivių politikai išvelgia galimą konkurenciją. VLIK'as skeptiškai įvertino tokį S. Lozoraičio žingsnį pastebėdamas, kad toks „žingsnis nesukels laukiamos reakcijos iš pusės tų, į kuriuos jis buvo kreiptas“²⁴, ir priminė, kad „lietuviškajai akcijai, siekiančiai Lietuvos valstybės suverenumo vykdymo atstatymo“²⁵, vadovauja VLIK'as. Švelnindamas laiško toną J. Kaminskas tikino, kad VLIK'as nesikėsina į esamą lietuvių pasiuntinių padėtį, tik nori glaudžiai bendradarbiauti ir iš pasiuntinių gauti informaciją apie Lietuvos laisvinimą, ir kad jis padėtų įteikti VLIK'o memorandumus bei notas.

Kiek žinoma, VLIK'ui pradėjus veikti Vokietijoje, S. Lozoraitis pirmą kartą parašė jam laišką 1945 m. spalio 15 d. (VLIK'as laišką gavo gruodžio 22 d.)²⁶. Iki to laiko susidariusį tarp S. Lozoraičio ir VLIK'o politinio dialogo vakuumą galima paaiškinti tuo, kad Italijoje buvo susiklosčiusios sudėtingos susirašinėjimo su kitomis valstybėmis sąlygos (tuo metu laiškai adresatą kartais pasiekdavo per 2–4 mėnesius) ir kad S. Lozoraitis dar nebuvo susigrąžinęs dr. J. Šauliui patikėtų diplomatijos šefo funkcijų. Galima prielaida, jog S. Lozoraitis laukė tinkamo momento ir tikėjosi sustiprinti savo poziciją „Kybartų aktais“. Tačiau nesitikėdamas, kad kitos valstybės, į kurias jis kreipėsi, pripažins jį ministru pirmininku ir pavaduojančiu Respublikos prezidentą, nutarė užmegzti ryšius su VLIK'u. Praktiškai iki 1946 m. liepos 21–26 d. Berne įvykusios pirmosios pasiuntinių ir VLIK'o konferencijos komitetas daugiausia susirašinėjo su Lietuvos atstovais – Šveicarijoje dr. J. Šauliu ir Prancūzijoje dr. S. A. Bačkiu.

S. Lozoraičio rėmimasis „Kybartų aktais“ ir J. Urbšio telegramoje suteiktais įgaliojimais, VLIK'o siekimas pasiuntinių subordinacijos bei vėliau jo pareikštos pretenzijos į seimo ir vyriausybės funkcijas sukėlė ne vienerius metus trukusias politines dis-

kusijas. Tokia neaiški 1945 m. pabaigoje susiklosčiusi lietuvių politinių veikėjų padėtis negalėjo ilgai trukti. Kilo būtinybė surengti bendrą pasiuntinių ir VLIK'o pasitarimą, kuris padėtų rasti bendrus sąlyčio taškus ir išsklaidytų beužsimezgančius nesutarimus.

1946 m. pradžioje, dar tebesiformuojant S. Lozoraičio ir VLIK'o ryšiams, įvairius politinius klausimus komitetas ir S. Lozoraitis sprendė tarpininkaujant pasiuntiniams dr. J. Šauliui ir dr. S. A. Bačkiui.

1946 m. sausio 22 d. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius laiške dr. J. Šauliui rašė, kad pritarė pastarojo idėjai suorganizuoti preliminarinį VLIK'o ir pasiuntinių atstovų susitikimą²⁷. M. Krupavičius pasiūlė susitikti Vokietijos mieste Konstancoje, netoli Šveicarijos sienos, kur būtų galima aptarti: 1) politinę padėtį; 2) pasiuntinių ir VLIK'o santykius; 3) bendro pasiuntinių ir VLIK'o politinio organo įsteigimą; 4) delegacijos veiklos kryptis taikos konferencijoje; 5) platesnės konferencijos sušaukimo klausimus; 6) organizacines problemas. Jis taip pat užsiminė, kad tokią konferenciją suorganizuoti VLIK'as jau buvo numatęs 1945 m. rudenį²⁸ (lapkričio 15 d. Paryžiuje, kur, be anksčiau minėtų klausimų, buvo numatyta aptarti ir išeivijos vyriausybės sudarymo klausimą²⁹). Pageidavimą surengti pasitarimą su pasiuntiniais VLIK'as dar kartą išsakė 1946 m. sausio 24 d. per dr. J. Šaulio, J. Kaminsko ir Antano Trimako susitikimą Šveicarijoje³⁰. Vasario 5 d. dr. J. Šaulys laiške VLIK'o pirmininkui M. Krupavičiui teigė, kad netikslinga iš pradžių organizuoti preliminarinę, o vėliau – platesnę konferenciją, nes esamomis sąlygomis susidaro nemažai keblumų (visų pirma finansinės išlaidos)³¹. J. Šaulys pasiūlė dvi minimas konferencijas pertvarkyti į vieną „reliatyviai platesnę“ konferenciją. Vasario 23 d. laiške VLIK'o pirmininkui J. Šaulys rašė apie Lietuvos atstovo Vašingtone P. Žadeikio siūlymą, kad

prieš konferenciją „turėtų įvykti Stasio [S. Lozoraičio. – L. J.] ir VLIK'o santykių aiškumas, bent abiejų pažiūros vieningos viršūnės ir taikos delegacijos reikalu iš anksto žinotinos“³². J. Šaulys tokį P. Žadeikio požiūrį laikė tam tikru nesusipratimu, nes, jo manymu, nesusirinkę į bendrą pasitarimą, pasiuntiniai ir VLIK'as santykių neišsiaiškintų.

Kovo 1 d. M. Krupavičius apie planuojamą konferenciją pranešė ir S. Lozoraičiui (anksčiau apie tai galėjo informuoti ir J. Šaulys), paminėjęs, kad į darbotvarkę bus įrašytas ir Lietuvos politinės vadovybės klausimas³³. Vėliau, kai pasiuntiniams iškilo sunkumų gauti Vokietijos vizą, dr. J. Šaulys ir E. Turauskas vietoj anksčiau numatyto susitikimo Konstancoje pradėjo organizuoti susitikimą Berne³⁴. P. Žadeikis rašė, kad „istorinė užduotis to pasitarimo yra ta, kad pasitarimas neturi moralinės teisės išsiskirstyti nesudaręs tos vieningos viršūnės (kaip ji nebūtų pavadinta), kuri Lietuvai reikalinga, kaip Mozė žydams“³⁵.

1946 m. liepos 21 d. Lietuvos išeivijos politiniai veikėjai susirinko į pirmąją pasiuntinių ir VLIK'o konferenciją Berne. Dr. J. Šaulys konferencijos atidarymo proga pasakė, kad užsienyje atsiradus dviem vienas nuo kito nepriklausomiems „organams“, tikslinga kuo greičiau normalizuoti jų santykius ir „pagalvoti apie mūsų akcijos bendros vadovaujančios viršūnės sudarymą“³⁶. Be dr. J. Šaulio, iš diplomatų dalyvavo S. Lozoraitis, dr. S. A. Bačkis, dr. A. Gerutis, E. Turauskas, Steponas Garbačiauskas, o iš VLIK'o – prof. M. Krupavičius, prof. J. Kaminskas, V. Sidzikauskas, dr. A. Trimakas, Julius Šmulkštys, Juozas Ambrazevičius, Balys Gaidžiūnas, Leonas Prapuolenis ir dr. Pranas Padalskis (Padalis). Epizodiškai konferencijoje dalyvavo prel. K. Šaulys, plk. Juozas Lanskorskis ir dr. Juozas Končius. Liepos 21–26 d. vykusiuose posėdžiuose buvo aptarti aktualiausi ir opiausi išeivijos

visuomeniniai ir politiniai reikalai, t. y. tarptautinė padėtis, tremtinių, taikos konferencijos, santykių su Lenkija, informacijos, finansavimo ir politinės akcijos klausimai. Taip pat buvo apžvelgta diplomatinių atstovybių padėtis ir jų perspektyva. Konferencijos Politinės komisijos pranešime konstatuota, kad tikslinga sureguliuoti santykius su Lenkijos egziline vyriausybe, derinti savo pastangas dėl abiejų valstybių suverenumo atkūrimo ir pradėti derybas dėl abiejų valstybių sienų nustatymo. Komisija pabrėžė, kad vedant derybas su Lenkijos egzilinės vyriausybės atstovais reikia laikytis principinio nusistatymo dėl Vilniaus (neatskiriama Lietuvos dalis)³⁷. Nutarta sudaryti delegaciją, kuri gintų Lietuvos interesus taikos konferencijoje ar panašiuose pasitarimuose. Tremtinių klausimu Politinė komisija pateikė nemažai pasiūlymų dėl tremtinių teisių, jų gynimo, apgyvendinimo. Nutarta sudaryti šimto tūkstančių JAV dolerių dydžio Lietuvai išlaisvinti fondą, kuris padėtų finansuoti politinę, diplomatinę ir informacinę veiklą³⁸.

Vienas svarbiausių konferencijos klausimų buvo bendros vadovybės sudarymas. Konferencijai buvo pateikti trys projektai: VLIK'o ir du S. Lozoraičio, iš kurių vienas parengtas konferencijos metu. Tačiau konferencijoje nė vienas jų nebuvo priimtas, kol nebuvo parengtas dar vienas bendras kompromisinis projektas, kuriam pritarė pasiuntiniai ir VLIK'as. Liepos 26 d. šeštajame posėdyje, tarsi apibendrindamas iki tol kalbėjusiųjų mintis ir pasiūlymus, M. Krupavičius pateikė rezoliuciją „Dėl politinės akcijos organizacijos“. Joje numatyta sudaryti politinį organą, kuris vykdytų vyriausybės funkcijas pagal 1922 m. Lietuvos Konstituciją. Tokio organo nariu užsienio politikai vadovauti kviečiamas S. Lozoraitis, tačiau iki jis galės atvykti, jo pareigas turi eiti kitas jo pasirinktas narys; sudarius šį organą, VLIK'as vykdo seimo funkcijas ir kontro-

liuoja vykdomojo organo darbus bei nustato jo politikos liniją³⁹. S. Lozoraitis pareiškė, kad kol jis galės pradėti vadovauti konferencijoje neįvardytos naujos struktūros užsienio politikai, savo pavaduotojo „neturi pretenzijos pasirinkti, bet būtų malonu, kad galėtų pasitarti“⁴⁰. Šis naujas politinis organas buvo sudarytas 1946 m. lapkričio 12 d. ir pavadintas Vykdomąja taryba⁴¹.

Konferencijai baigiantis S. Lozoraitis padėkojo VLIK'o vadovybei už „malonią darbo atmosferą, įgalinusią pasiekti svarbių padarinių“. M. Krupavičius taip pat pažymėjo buvusią „draugingą pasitarimų dvasią“⁴².

Konferencijoje nebuvo aptarti principiniai diplomatijos šefo ir „Kybartų aktų“ klausimai. Turbūt tam turėjo įtakos ne visai konfidenciali konferencijos aplinka, nes dr. J. Šaulys dar prieš prasidedant konferencijai laiške M. Krupavičiui rašė esąs nepatenkintas, kad dalyvaus kun. J. Končius ir S. Garbačiauskas, kurie, anot jo, varžys pasitarimų eigą⁴³. Todėl anksčiau minėti klausimai nebuvo aptarinėjami posėdžių metu, o tik nedideliame atskirai nuo konferencijos liepos 24 d. sušauktame VLIK'o ir diplomatinės tarnybos vadovų posėdyje. Pasitarime dalyvavo dr. J. Šaulys, M. Krupavičius, J. Kaminskas ir S. Lozoraitis; pastarasis pasakė, kad „Kybartų aktai“ yra teisėti, galioja ir užtikrina Lietuvos suverenių teisių tęstinumą⁴⁴. Daugiau tuo klausimu nediskutuota, tik susitarta, kad S. Lozoraitis VLIK'ui adresuotame laiške išdėstys savo poziciją dėl „Kybartų aktų“, o M. Krupavičius, patvirtindamas laiško gavimą, išdėstys VLIK'o nuomonę. Tęsiant diskusijas S. Lozoraičiui užkliuvo rengiamo projekto dėl vykdomojo organo kūrimo pirmas punktas, kuriame kalbama, kad šis organas vykdys „Vyriausybės funkcijas pagal 1922 m. Lietuvos Konstitucijos principus“. Jo įsitikinimu, nebuvo reikalo panaikinti tebegaliojančią 1938 m. Konstituciją, todėl, ieškant bendro sutarimo, pasiūlė sakinio dalį „pagal 1922 m. Lietu-

vos Konstitucijos principus“ pakeisti į „pagal 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią“. VLIK'o vadovai pritarė S. Lozoraičio siūlymui⁴⁵.

Liepos 25 d. S. Lozoraitis perdavė M. Krupavičiui du laiškus. Pirmame laiške minima, kad Berno konferencijos nutarimai nesusiję su „Kybartų aktais“⁴⁶, antrame, remiantis J. Urbšio 1940 m. birželio 1 d. telegrama, nubrėžiama diplomatijos šefo veiklos „sfera“, už kurią buvo atsakingas S. Lozoraitis: diplomatinio atstovybių personalas, jų paskyrimai (ne atstovybių vadovų), atleidimai, perkėlimai, atsakomybė už turtą, pasų išdavimas, diplomatinio atstovybių priežiūra⁴⁷. Liepos 27 d. M. Krupavičius taip pat raštu atsakė S. Lozoraičiui ir išdėstė VLIK'o poziciją dėl „Kybartų aktų“; jo nuomone, minimi aktai „neturi teisinės galios, bet tatau nereikia, kad politinio tikslingumo sumetimais, VLIK'ui nutarus, jie negalėtų būti panaudoti“⁴⁸. Tuo metu ne visi VLIK'o nariai pritarė vėliau priimtai bendrai rezoliucijai dėl „Kybartų aktų“. Tautininkų sąjungai priklausęs B. Gaidžiūnas pareiškė, kad „Kybartų aktų“ svarstymas nepriklauso VLIK'o kompetencijai ir todėl VLIK'o šiuo klausimu rengiamam nutarimui jų sąjunga nepriitaria⁴⁹. M. Krupavičius kitame – liepos 27 d. – laiške S. Lozoraičiui rašė, kad VLIK'as niekada nenorėjo kištis į diplomatinio atstovybių ir jų vadovų kompetencijos sritį, tačiau sudarius naują vyriausybės funkcijas atliekantį politinį vykdomąjį organą, kurio užsienio vadovo pareigas eiti buvo pakviestas S. Lozoraitis, diplomatai turėtų paklusti šio organo nutarimams⁵⁰.

1946 m. liepos 27 d. Berne pasibaigusi pirmoji pasiuntinių ir VLIK'o konferencija subalansavo tolesnę išeivijos politinės veiklos kryptį. Kuriam laikui tarp S. Lozoraičio ir VLIK'o buvo surastas *modus vivendi*. S. Lozoraitis kitiems pasiuntiniams siūlė pritariti konferencijos nutarimams ir juos vykdyti, tačiau pats neketino išsižadėti „Kybartų

aktų“, tikėdamasis atėjus tinkamam momentui jais pasiremti⁵¹. Tokios nuomonės laikėsi ir kiti diplomatai, manantys, kad aktai tam tikrais atvejais galėjo būti naudingi⁵². S. Lozoraitis teigė: jei būtų atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, jis neturėsias pretenzijų, kad Lietuva pripažintų „Kybartų aktus“. „Jei tautos dauguma panorėtų juos pripažinti – gerai; jei ne – taip pat gerai, aš grįšiu kaip bet kuris kitas pilietis ir tais aktais nesiiremsiu“⁵³. Vėliau politiškai angažuota lietuvių išeivijos spauda, ypač provokacinės orientacijos, dėl S. Lozoraičio ir VLIK'o nesutarimo ne kartą kėlė šį klausimą, net titulavo S. Lozoraitį A. Smetonos įpėdiniu, diktatoriumi.

1946 m. rudenį, prieš sudarant vyriausybės funkcijas vykdančią organą (Vykdomąją tarybą), VLIK'ui nerimą sukėlė dar iki 1918 m., valstybės atkūrimo priešaušryje, aktyviai dirbusio lietuvių darbu P. Gabrio veikla. Šis veikėjas dangstėsi neegzistuojančio Baltijos valstybių išlaisvinimo komiteto (BVIK'o) pirmininko Tautino vardu. Jis parengė pareiškimus S. Lozoraičio ir VLIK'o adresu, kuriuose grasino demaskuoti vykdomąjį organą kaip „fašistinę organizaciją“ ir reikalavo VLIK'o veiklą derinti ne su S. Lozoraičiu, o su BVIK'u⁵⁴. Į avantiūrizmą linkusio P. Gabrio šantažas bei destruktivūs pareiškimai galėjo dezorientuoti tiek vyriausybės, prie kurių buvo akredituoti pasiuntiniai, tiek visą lietuvių išeiviją. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius laiške dr. J. Šauliui apie P. Gabrį rašė: „Ar iš proto kraustosi, ar iš tikrųjų stojo Maskvos tarnybon. Ar nebūtų kokių priemonių jį įstatyti į padorų veikimą? O gal tuo ar kitu būdu nutildyti?“⁵⁵ Tikėtina, kad P. Gabrys, išskyrus ultimatyvius pareiškimus, toliau žengti nediršo.

VLIK'ui didesnė problema atrodė iš už „geležinės uždangos“ atsiradusi Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK'o) delegatūra, į kurią buvo pakviesti ir keli

VLIK'o nariai. VLAK'as iš pradžių privertė VLIK'ą šiek tiek sutrikti, nes niekas iš VLIK'o narių nežinojo, kokia jo sudėtis ir kokių tikslų sudarytas komitetas. Tuo metu viena silpniausių VLIK'o vietų buvo ta, kad jis nepalaikė santykių su Lietuvoje vykstančiu ginkluotu pasipriešinimu. Pirmojoje pasiuntinių ir VLIK'o konferencijoje Berne tai nebuvo aptarinėjama. Tuo pasinaudodamas VLAK'as, tiksliau, J. Deksnys, vienas VLAK'o ideologų ir veikėjų, ryšius su kraštu laikė esminiu veiksmu prieš VLIK'ą. J. Deksnys, jausdamas nepasitenkinimą dėl VLIK'e vyraujančios prokatalikiškos linijos, norėjo panaikinti VLIK'ą ir kartu galimybę katalikams dominuoti Lietuvos laisvinimo fronte.

1946 m. spalio 9 d. VLAK'as apie susikūrimą informavo pasiuntinius, kurie šią informaciją perdavė VLIK'ui⁵⁶ (nors Liūtas Mockūnas knygoje „Pavargęs herojus“ mini, kad Stasys Žymantas apie VLAK'o atsiradimą informavo spalio 3 d.⁵⁷). M. Krupavičius laiškuose dr. J. Šauliui suabejojo, ar yra toks komitetas, todėl įsakmiai paprašė vadovautis tik pirmosios konferencijos nutarimais⁵⁸. Tačiau, antra vertus, jei toks komitetas egzistavo ir buvo suvienijęs krašto pasipriešinimo judėjimą, VLIK'as sutiko derėtis ir nustatyti politinės veiklos kryptį⁵⁹. Anot M. Krupavičiaus, jei iš tikrųjų viskas pasitvirtintų, VLAK'as turėtų veikti VLIK'o vardu ir turiniu⁶⁰.

VLIK'as politinės sumaišties laikotarpiu 1946 m. lapkričio 12 d. patvirtino Vykdomosios tarybos sudėtį, vadovaujamą pirmininko E. Galvanausko. Apie tai buvo informuotas S. Lozoraitis, kuriam pavesta vadovauti Vykdomojoje taryboje užsienio reikalams⁶¹. Tarybai nebuvo lemta ilgai gyvuoti, nes jos pirmininkas E. Galvanauskas nutarė pasitraukti iš politinės veiklos ir išvyko pas šeimą į Madagaskarą. 1947 m. vasario 7 d. S. Lozoraitis taip pat įspėjo VLIK'ą, kad atsisako savo pareigų Vykdomojoje taryboje⁶². M. Krupavičius jau 1946 m. gruodžio 30 d.

laiške dr. J. Šauliui rašė, kad sudarytos Vykdomosios tarybos didžiausia problema – pirmininkas ir užsienio reikalų tvarkytojas⁶³. S. Lozoraitis pareigų atsisakymą VLIK'o Vykdomojoje taryboje motyvavo tuo, kad negalėjęs persikelti į Vokietijoje esančią VLIK'o ir Vykdomosios tarybos būstinę, todėl negalėjo daryti įtakos ten priimamiems sprendimams. Jis taip pat užsiminė, jog du kartus buvo prašęs parūpinti jam Vokietijos leidimą, tačiau, praėjus net šešiams mėnesiams po jo prašymo, negavo jokio atsakymo⁶⁴. V. Sidzikauskas atsiminimuose mini, kad S. Lozoraičio atsisakymas būti Vykdomosios tarybos nariu, atsakingu už užsienio politiką, buvo susijęs su jo nenoru pasiduoti VLIK'o įtakai⁶⁵. Remiantis L. Mockūnu⁶⁶, kuris rašė, kad 1946 m. rudenį prasidėjo S. Lozoraičio susirašinėjimas su Lietuvos laisvės kovų sąjungos (LLKS) nariais S. Žymantu ir A. J. Greimu, VLAK'o informacijos centru Stokholme, tai irgi galėjo būti viena jo pasitraukimo priežasčių. Krašto vardu kalbėjęs VLAK'as labiau imponavo S. Lozoraičiui negu VLIK'as, siekęs vadovauti ir palaikęs silpnus ryšius su pasipriešinimo judėjimu Lietuvoje.

1946 m. pabaigoje į Švediją atvykę Lietuvos pasipriešinimo judėjimo atstovai, turintys įgaliojimus Vakaruose sudaryti VLAK'o delegatūrą, norėjo užmegzti ryšius su Europoje esančiais lietuvių išeivijos politiniais centrais – VLIK'u ir Lietuvos diplomatais. 1947 m. sausio 17 d. nedideliame Kirchheimo miestelyje Vokietijos pietuose įvyko VLIK'o ir LLKS vadovų susitikimas. Jame nepavyko sudaryti VLAK'o užsienio delegatūros, nes VLIK'o vadovai netikėjo, kad VLAK'as egzistuoja krašte, ir nemanė, jog tikslinga steigti vietoj jo naują, niekam nežinomą delegatūrą⁶⁷. VLIK'as iš savo informacinių kanalų Lietuvoje sužinojo, kad VLAK'as Lietuvoje nebuvo žinomas⁶⁸.

E. Galvanauskui pareiškus ketinimą atsisakyti iš Vykdomosios tarybos pirmi-

ninko pareigų, 1947 m. sausio mėnesį į naujo pirmininko vietą buvo žadama skirti V. Sidzikauską⁶⁹. M. Krupavičius būgštavo, kad pasiuntiniai prieš V. Sidzikauską „nepasišiauštų ir nepradėtų kliudyti bendram darbui“⁷⁰. Dr. J. Šaulys, tuo metu tarpininkavęs susirašinėjant S. Lozoraičiui ir VLIK'ui, vasario 24 d. laiške M. Krupavičiui rašė, kad jis ir S. Lozoraitis mano, jog „kito tinkamesnio asmens šiai vietai esamomis sąlygomis neturima, ir noriva pasikliauti tamsta. Tatai, žinoma, neturi reikšti, kad tai yra mudviejų remiama kandidatūra“⁷¹.

1947 m. kovo 14 d. V. Sidzikauskas, remdamasis tų metų sausio–vasario mėn. vykusiais VLIK'o vadovybės ir Lenkijos išeivijos vyriausybės pasitarimais, nusiuntė laišką Lenkijos užsienio reikalų ministrui išeivijoje A. Tarnowski'ui, kuriame pareiškė, kad VLIK'as sutinka artimiausiu metu atnaujinti Lietuvos ir Lenkijos diplomatinius santykius ir pradėti tartis dėl „santykių formos“ nustatymo abiem šalims atgavus nepriklausomybę. V. Sidzikauskas laišką pasirašė „einantis užsienio reikalų ministro pareigas“⁷².

VLIK'as, sudarydamas santykių užmezgimo sutartį su Londone esančia Lenkijos išeivijos vyriausybe, turėjo tikslą įsijungti į Sovietų Sąjungos okupuotų valstybių bloką, užsitikrinti Lenkijos politinę paramą atkuriant Lietuvos valstybės suverenumą bei dabartinį Vilniaus statusą ir iš anksto susitarti dėl sienų. V. Sidzikauskas suprato, kad toks susitarimas su lenkais būtų galiojęs tik iki abiejų valstybių suvereniteto atgavimo⁷³. Tam pasipriešino diplomatai. S. Lozoraitis, pirmą kartą pasirašydamas kaip užsienyje likusios Lietuvos diplomatijos šefas, laiške V. Sidzikauskui piktinosi, kad neįmanomas joks tarpusavio bendradarbiavimas, nes VLIK'as nuolat supažindina pasiuntinius su jau įvykusiais faktais. Jis protestavo, kad būtų pasikeista tokiais raštais, nes, jo many- mu, nebuvo kompetentingas tai daryti, be to, pirmojoje konferencijoje Berne tai ne-

buvo suderinta. V. Sidzikausko kovo 14 d. rašte lenkams dėl „santykių formos“ nustatymo S. Lozoraitis išvelgė kompetencijos stoką, kadangi dviejų nepriklausomų valstybių santykių forma yra diplomatiniai santykiai, o „santykių formos“ svarstymas gali būti siejamas tik su specifiniais ryšiais, kurie tarptautinėje teisėje buvo „Unions d'Etats“ skyriuje⁷⁴. Jis nustebo ir dėl to, kad V. Sidzikauskas pasirašė kaip einantis užsienio reikalų ministro pareigas. S. Lozoraitis konstatavo, kad VLIK'o 1947 m. kovo 14 d. raštas Lenkijos užsienio reikalų ministrui buvo „neteisėtas, užsienio tarnybos nariams neprivalomas ir Lietuvos valstybei prievolių sudaryti negali“⁷⁵. Kiti diplomatai pritarė S. Lozoraičiui⁷⁶ ir pagrasino, kad, jei bus pasikeista raštais, jie gali ne tik atsiriboti nuo jų, bet ir imtis tam tikrų politinių veiksmų⁷⁷. VLIK'as, atsižvelgdamas į diplomatų nuomonę, pasikeitimą raštais atidėjo.

Pirmoji pasiuntinių ir VLIK'o konferencija Berne nepašalino penktojo dešimtmečio viduryje atsiradusios trinties tarp dviejų lietuvių išeivijos politinių centrų Europoje – diplomatinės tarnybos, ypač S. Lozoraičio, ir daugiapartinio principu suformuotos organizacijos – VLIK'o. Nors iš pradžių atrodė, kad abiem pusėms pritarus vykdomojo organo sudarymui išnyks iki tol buvę nesutarimai, tačiau taip neįvyko. Taigi galima daryti prielaidą, kad viena esminių nesutarimų priežasčių buvo tiek S. Lozoraičio (ir kitų pasiuntinių), tiek VLIK'o skirtinga tuometinė padėtis. Pasiuntinių nuomone, jie buvo legitimiskai veikiantys Lietuvos valstybės teisiniai subjektai ir juos pripažino kelių didžiausių pasaulio valstybių vyriausybės. Antra vertus, A. Smetonos ir J. Urbšio įgaliojimai S. Lozoraičiui leido vykdyti savarankišką politiką. VLIK'as, daugiapartinio principu pagrindyje susiformavusi politinė organizacija, skelbėsi vykdomoji seimo, o jo padalinys Vykdomoji taryba – vyriausybės funkcijas; nei vienas, nei kitas

neturėjo užsienio valstybių pripažinimo. VLIK'o pozicijas silpnino ir tai, kad jo ryšiai su pasipriešinimo judėjimu Lietuvoje buvo gana silpni.

Pasiuntinių ir VLIK'o konferencijoje Berne priėmus sprendimą sudaryti vykdomąjį organą, VLIK'ui nepripažinus S. Lozoraičio diplomatijos šefu ir „Kybartų aktų“ tituliaru, o S. Lozoraičiui neatsisakius šių jam suteiktų pareigų, tapo aišku, kad VLIK'ui nepavyks palenkti pasiuntinius savo įtakai. S. Lozoraitis nenorėjo būti priklausomas nuo VLIK'o. Kyla klausimas, kodėl S. Lozoraitis, iš pradžių sutikęs įeiti į vykdomąjį organą – Vykdomąją tarybą, vėliau iš jos pasitraukė? Tikėtina, kad S. Lozoraitis iš pradžių vylėsi, jog veikdamas vykdomajame organe galės daryti įtaką VLIK'o priimamiems sprendimams, tačiau negalėdamas persikelti į Vokietiją, Vykdomosios tarybos rezidavimo vietą, jis pakeitė savo nuomonę. Antra vertus, S. Lozoraičio apsisprendimui įtakos galėjo turėti ir 1946 m. rudenį atsiradęs VLAK'as, kuris skelbėsi, kad tiesiogiai palaiko ryšius su krašto pasipriešinimu. VLAK'o programa buvo labai panaši į VLIK'o ir jis tapo pastarojo konkurentu.

S. Lozoraičio santykių su VLIK'u ir VLAK'u politiką 1947 m. pirmoje pusėje galima apibūdinti kaip siekimą laviruoti, o ne užimti kraštutinę poziciją vienas kito atžvilgiu. VLIK'as, siekęs vadovauti Lietuvos išlaisvinimo akcijai, lietuvių išeivijoje ir Lietuvoje buvo gerai žinoma organizacija, todėl S. Lozoraitis buvo priverstas ją pripažinti ir su ja skaitytis. S. Lozoraičio norą bendradarbiauti su VLIK'u parodė ir 1947 m. vasarą Paryžiuje įvykusi antroji pasiuntinių ir VLIK'o konferencija. Tuo tarpu VLAK'as, nors ir skelbėsi, kad tiesiogiai palaiko ryšius su krašto rezistencija, kėlė daugiau klausimų, nei davė atsakymų. Vis dėlto S. Lozoraitis palaikė su J. Deksnio 1946 m. rudenį užsimezgusius ryšius, kuriuos stiprino ir bendra idėja, nes abu skeptiškai vertino Lietu-

voje vykstančios ginkluotos kovos naudą, pasisakė už pasyvų pasipriešinimą⁷⁸.

1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje vyko „Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antroji konferencija“, į kurią atvyko diplomatai, VLIK'o ir Vykdomosios tarybos nariai. Iš diplomatų šioje konferencijoje dalyvavo S. Lozoraitis, dr. J. Šaulys, B. K. Balutis, P. Žadeikis, E. Turauskas ir dr. S. A. Bačkis, iš VLIK'o – M. Krupavičius, dr. Petras Karvelis ir B. Gaidžiūnas, o iš Vykdomosios tarybos – V. Sidzikauskas, S. Kaminskas, Juozas Brazaitis ir Antanas Novickis. Svečio teisėmis kai kuriuose posėdžiuose dalyvavo J. Baltrušaitis, Elena Devenienė, Antanas Liutkus, Magdalena Avietėnaitė.

Pirmą konferencijos dieną pasiuntiniai iškėlė Vykdomosios tarybos statuso tarptautinėje aplinkoje klausimą, nes buvo neaišku, ar Vykdomoji taryba laiko save išeivijos vyriausybe, ar ne. Dr. S. A. Bačkis užsiminė, kad tam tikrais atvejais Vykdomąją tarybą tekdavo pristatyti kaip egzilinę vyriausybę⁷⁹. Vykdomosios tarybos pirmininkas V. Sidzikauskas, referavęs apie tarybos atliktus darbus, pasakė: „Vyriausybė mes laikome save tik savo, lietuvių tarpe, o už savo visuomenės ribų vyriausybė niekur nesideklaruojame“⁸⁰. V. Sidzikauskas tikėjo, kad greitai turėtų įvykti Rytų ir Vakarų ginkluotas susidūrimas, kurio metu būtų aktualu prisistatyti Vakarų šalims išeivijos vyriausybei⁸¹.

Rugpjūčio 7-ąją, penktą konferencijos dieną, tarp pasiuntinių ir VLIK'o kilo diskusijos dėl diplomatinio santykių užmezgimo su lenkų išeivijos vyriausybe Londone ir dėl V. Sidzikausko 1947 m. kovo 14 d. rašto Lenkijos išeivijos vyriausybės užsienio reikalų ministrui A. Tarnowski'ui. V. Sidzikauskas laikėsi pozicijos, kad santykių su lenkais užmezgimas gali būti naudingas išlaisvinimo akcijai. Anot jo, pasikeitimas raštais su lenkais nenukrypo nuo pirmosios konferencijos metu priimtų politinių gairių, todėl

VLIK'as ir Vykdomoji taryba nemanė, jog reikia tartis su pasiuntiniais. Dr. P. Karvelis pareiškė, kad VLIK'as dar kartą apsvarstė pasikeitimo raštais su lenkais tikslingumą ir pritaria, kad būtų galima tai daryti, tačiau pabrėžė, jog pasiuntiniai, įrodę šio susitarimo netikslingumą ir žalą, gali įtikinti VLIK'ą nepasirašyti susitarimo⁸². S. Lozoraitis prieštaravo V. Sidzikauskui, kad tai nesiderina su pirmosios konferencijos priimtomis nuostatomis, kuriose kalbama tik apie sieną su Lenkija. Jis pažymėjo, kad lenkai visur skelbė Vilnių savo miestu ir šitaip neteisėtai padarė Vilnių savo ginčo objektu, o VLIK'as, tai žinodamas, pažadėjo su jais derėtis dėl dvišalių santykių pagrindų ir formų. P. Žadeikis pabrėžė, kad susitarimas su lenkais įpareigos lietuvių išeivijos veikėjus ne tik lygiuotis į lenkus, bet ir kiekvienu atveju derintis prie jų⁸³.

Rugpjūčio 8 d. V. Sidzikauskas padarė pareiškimą, kad siekiant vadovybės bendrumo Vykdomoji taryba atsiima susitarimo su lenkais projektą. Jis pasiūlė laikyti šį projektą neturinčiu juridinės galios ir išrinkti komisiją kitam projektui parengti. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius pareiškė, kad V. Sidzikauskas nėra kompetentingas projektą atšaukti ir paskelbti negaliojančiu, nes minimą susitarimo projektą buvo patvirtinęs VLIK'as ir tik jis turėjo teisę jį atšaukti. Tačiau VLIK'as sutiko, kad parengus naują projektą bus galima pasirinkti kurį nors vieną geresnį⁸⁴. S. Lozoraitis su kitais pasiuntiniais pritarė Vykdomosios tarybos pareiškimui atsiimti 1947 m. kovo 14 d. notos projektą. Buvo sudaryta trijų asmenų komisija naujam projektui parengti. Į ją įėjo VLIK'o nariai prof. S. Kaminskas ir dr. P. Karvelis bei dr. J. Šaulys. Vėliau apie pasikeitimą raštais su lenkais nebuvo diskutuota, tik pasitenkinta keliomis rezoliucijomis.

Rugpjūčio 10 d. popietiniame pasitarime buvo aptarinėjamas Lietuvoje vykstančio pasipriešinimo vaidmuo, tačiau nei VLIK'as, nei pasiuntiniai nebuvo pakankamai gerai informuoti apie tikrą padėtį krašte. Tai rodė ir

S. Kaminsko pasakymas, kad pasipriešinime dalyvauja 80 proc. tautos, kurią sieja ne tik bendros mintys, bet ir daugmaž vienoda taktika⁸⁵. Daugiau nei tris valandas trukusiame posėdyje V. Sidzikauskas pareiškė, kad būtų naudinga užmegzti ryšius su aktyviuoju pasipriešinimu (apie pasyvųjį pasipriešinimą krašte nei VLIK'as, nei pasiuntiniai nebuvo informuoti). Jis pabrėžė, kad tautos potencialo taupymo sumetimais krašte būtų tikslinga „nedėti vilčių vien į mišką“⁸⁶. S. Lozoraitis, turbūt turėdamas minty neigiamą VLIK'o nusistatymą VLAK'o atžvilgiu, pasakė, kad gaunant nepatikrintų žinių „netiktų *a priori* nusistatyti tokias žinias laikyti netikromis“⁸⁷. Jis tikėjo VLAK'o informacijos centro Stokholme teikiama informacija. Toliau apie pasipriešinimo vaidmenį krašte nebuvo diskutuojama.

Baigiantis konferencijai buvo priimta rezoliucija, kurioje kviečiama bendradarbiauti „glaudžiau ir tobuliau“. M. Krupavičius pareiškė, jog VLIK'as nieko nedarys, kad susilpnintų pasiuntinių statusą, o stengsis jų veiklą palengvinti⁸⁸. Bendradarbiavimo glaudumą VLIK'as vis dėlto suprato savaip, kaip priklausantį jo įtakai. Uždarame konferencijos posėdyje M. Krupavičius perskaitė pranešimą (dokumentas nedatuotas, tačiau tikėtina, kad tai įvyko paskutinę konferencijos dieną, rugpjūčio 15-ąją). Jame pabrėžiama, jog VLIK'as vykdo seimo ir Respublikos prezidento funkcijas, o Vykdomoji taryba – vyriausybės. Atėjus laikui, taryba turės pasiskelbti Lietuvos išeivijos vyriausybe. Kol vyriausybės funkcijas vykdančių organų nepripažins valstybės, pasiuntinių subordinacija tiems organams yra tik vidinė, moralinė. Pranešėjo nuomone, jei S. Lozoraitis sutinka efektyviai tvarkyti reikalus, jis gali grįžti į Vykdomosios tarybos užsienio reikalų tvarkytojo pareigas⁸⁹. Nesant jokių dokumentų, atskleidžiančių S. Lozoraičio ir kitų pasiuntinių reakciją į M. Krupavičiaus kalbą, šiandien sunku vertinti VLIK'o pirmininko kalbą

kitaip negu VLIK'o nusistatymą, jog išeivijos politinis monopolis turi priklausyti jam. Vėliau vykę diplomatų ir VLIK'o pasitarimai tebuvo eilinis mėginimas subalansuoti santykius, todėl galima prielaida, kad nei S. Lozoraitis, nei kiti Lietuvos diplomatai nei iškart po 1947 m. konferencijos Paryžiuje, nei po vėliau įvykusių pasitarimų nepripažino esantys priklausomi nuo VLIK'o.

IŠVADOS

Nors 1946–1947 m. konferencijų Berne ir Paryžiuje metu tarp Lietuvos diplomatų ir

VLIK'o vyravo nuostata suvienyti politines jėgas, tačiau tarpusavio santykiams didžiausią įtaką turėjo ne tik S. Lozoraičio daug ginčų sukėlę valdžios įgaliojimai, VLIK'o siekis monopolizuoti vadovavimą Lietuvos išlaisvinimo akcijai, bet ir tai, kad Vakaruose atsirado VLAK'as, palaikantis ryšius su ginkluota rezistencija Lietuvoje. S. Lozoraitis, įvertindamas VLIK'ą ir VLAK'ą, labiau linko laviruoti tarp abiejų organizacijų nei užimti kurios nors atžvilgiu priešišką poziciją.

Lietuvos politinių veikėjų pasitarimai parodė, kad, nepaisant formalių mėginimų suvienyti lietuvių politinę veiklą egzode, vis dėlto buvo veikiama savais keliais.

Nuorodos

¹ Plačiau apie tai žr.: L. Jonušauskas, „Stasio Lozoraičio ir VLIK'o santykiai (1947–1948)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1998, Nr. 2(4), p. 70–80.

² S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

³ Dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas Romoje.

⁴ B. K. Balutis, *Mano dienynas, asmeniniai laiškai, nuorašai, laikraščių ir kitokios iškarpos (1954 m. gegužės 1 d.–1966 m. liepos 19 d.)*, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvas, kolekcija.

⁵ Dr. A. Geručio archyvas, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 155.

⁶ Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas, *ibid.*, f. 155–308.

⁷ Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, *ibid.*, f. 155–307.

⁸ L. Jonušauskas, *op. cit.*

⁹ VLIK'o deklaracija, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1953, t. 1, p. 378.

¹⁰ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto 1944 m. vasario 16 d. laiškas „Ponams Lietuvos pasiuntiniams ir konsulams“, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ K. Škirpos 1951 m. liepos 24 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ B. K. Balutis, *op. cit.*, 1954 m. rugpjūčio 4 d., Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvas, kolekcija, t. 4, p. 14.

¹⁷ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto

1944 m. lapkričio 21 d. laiškas dr. S. A. Bačbiui, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

¹⁸ VLIK'o pirmininko prof. M. Krupavičiaus 1947 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrojoje konferencijoje, priedas Nr. 7, p. 2, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas; S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁹ „The memorandum of the Presidium of the Supreme Lithuanian Committee of Liberation to General D. Eisenhower“, *Supreme Commander of the Allied Expeditionary Forces*, April 18, 1945, No. 75, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²⁰ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 236.

²¹ VLIK'o 1945 m. liepos 3 d. protokolas, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²² „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova laisvinimo organizacijoje. Dokumentų šviesoje“, *I laisvę*, 1953, Nr. 1, p. 33.

²³ Dr. S. A. Bačbio 1945 m. spalio 17 d. laiškas VLIK'o pirmininkui M. Krupavičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²⁴ J. Kaminsko 1945 m. lapkričio 15 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ M. Krupavičiaus 1945 m. gruodžio 24 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

²⁷ M. Krupavičiaus 1946 m. sausio 22 d. laiškas J. Šauliui, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.

²⁸ M. Krupavičiaus 1946 m. sausio 22 d. laiškas J. Šauliui, *ibid.*

²⁹ VLIK'o pirmininko prof. M. Krupavičiaus 1947 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrojoje konferencijoje, priedas Nr. 7, p. 2, *ibid.*

- ³⁰ J. Šaulio 1946 m. vasario 1 d. *Pro memoria*, ibid.
- ³¹ J. Šaulio 1946 m. vasario 5 d. laiškas M. Krupavičiui, ibid.
- ³² J. Šaulio 1946 m. vasario 23 d. laiškas M. Krupavičiui, ibid.
- ³³ M. Krupavičiaus 1946 m. kovo 1 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ³⁴ J. Šaulio 1946 m. gegužės 7 d. laiškas M. Krupavičiui, ibid.
- ³⁵ P. Žadeikio 1946 m. liepos 10 d. laiškas J. Šauliui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ³⁶ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto ir Lietuvos pasiuntinių užsienyje konferencijos pirmojo posėdžio, įvykusio 1946 m. liepos 21 d. Berne, protokolai, ibid.
- ³⁷ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto ir Lietuvos pasiuntinių užsienyje konferencijos šeštojo posėdžio, įvykusio 1946 m. liepos 26 d. Berne, protokolai, ibid.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Ibid.
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ M. Krupavičiaus 1946 m. spalio 22 d. laiškas dr. J. Šauliui, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Dr. J. Šaulio 1946 m. liepos 16 d. laiškas M. Krupavičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁴⁴ S. Lozoraičio 1946 m. rugsėjo 30 d. laiškas pasiuntiniams, ibid.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ S. Lozoraičio 1946 m. liepos 25 d. (I) laiškas M. Krupavičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁴⁷ S. Lozoraičio 1946 m. liepos 25 d. (II) laiškas M. Krupavičiui, ibid.
- ⁴⁸ M. Krupavičiaus 1946 m. liepos 27 d. (I) laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ⁴⁹ B. Gaidžiūno 1946 m. liepos 27 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ⁵⁰ M. Krupavičiaus 1946 m. liepos 27 d. (II) laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ⁵¹ S. Lozoraičio 1946 m. rugsėjo 30 d. laiškas pasiuntiniams, ibid.
- ⁵² Dr. S. A. Bačio asmeninis archyvas.
- ⁵³ S. Lozoraičio 1946 m. rugsėjo 30 d. laiškas pasiuntiniams, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁵⁴ M. Krupavičiaus 1946 m. spalio 22 d. laiškas dr. J. Šauliui, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.
- ⁵⁵ M. Krupavičiaus 1947 m. kovo 10 d. laiškas dr. J. Šauliui, ibid.
- ⁵⁶ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 204–205.
- ⁵⁷ Ibid., p. 205.
- ⁵⁸ M. Krupavičiaus 1946 m. spalio 22 d. laiškas dr. J. Šauliui, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.
- ⁵⁹ M. Krupavičiaus 1946 m. lapkričio 21 d. laiškas dr. J. Šauliui, ibid.
- ⁶⁰ M. Krupavičiaus 1946 m. lapkričio 23 d. laiškas dr. J. Šauliui, ibid.
- ⁶¹ M. Krupavičiaus 1946 m. lapkričio 21 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁶² „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova laisvinimo organizacijoje“, *I laisvę*, 1954, Nr. 2, p. 36.
- ⁶³ M. Krupavičiaus 1946 m. gruodžio 30 d. laiškas dr. J. Šauliui, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.
- ⁶⁴ S. Lozoraičio 1947 m. gegužės 12 d. laiškas VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininkui V. Sidzikauskui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁶⁵ V. Sidzikauskas, op. cit., p. 254.
- ⁶⁶ L. Mockūnas, op. cit., p. 219.
- ⁶⁷ VLAK'o delegatūros narių susitikimo Kirchheime 1947 m. sausio 19 d. atmintinė, VUB RS, A. Geručio archyvas, f. 155–307.
- ⁶⁸ VLIK'o nusistatymas VLAK'o atžvilgiu, 1947 m. liepos 4 d., ibid.
- ⁶⁹ M. Krupavičiaus 1947 m. sausio 28 d. laiškas dr. J. Šauliui, ibid.
- ⁷⁰ M. Krupavičiaus 1947 m. vasario 21 d. laiškas dr. J. Šauliui, ibid.
- ⁷¹ Dr. J. Šaulio 1947 m. vasario 24 d. laiškas M. Krupavičiui, ibid.
- ⁷² V. Sidzikausko 1947 m. kovo 14 d. laiškas A. Tarnowski'ui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁷³ V. Sidzikausko 1947 m. balandžio 25 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ⁷⁴ S. Lozoraičio 1947 m. gegužės 12 d. laiškas V. Sidzikauskui, ibid.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ B. K. Balučio 1947 m. gegužės 24 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.; P. Žadeikio 1947 m. gegužės 26 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.
- ⁷⁷ Dr. S. A. Bačio 1947 m. gegužės 22 d. laiškas Vykdomosios tarybos pirmininkui V. Sidzikauskui, ibid.
- ⁷⁸ L. Mockūnas, op. cit., p. 220.
- ⁷⁹ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos pirmas posėdis, 1947 m. rugpjūčio 5 d., dr. S. A. Bačio asmeninis archyvas; S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.
- ⁸⁰ Ibid.
- ⁸¹ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos penktas posėdis, 1947 m. rugpjūčio 7 d., ibid.
- ⁸² Ibid.
- ⁸³ Ibid.
- ⁸⁴ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos šeštąs posėdis, 1947 m. rugpjūčio 8 d., ibid.
- ⁸⁵ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos devintas posėdis, 1947 m. rugpjūčio 10 d., ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos penkioliktas posėdis, 1947 m. rugpjūčio 15 d., *ibid.*

⁸⁹ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus pranešimas antrosios pasiuntinių ir VLIK'o konferencijos, vykusios 1947 m. rugpjūčio 5–15 d., uždaryjame posėdyje, *ibid.*

Gauta 1999 12 31
Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija,
e-mail: Laurynas.Jonusauskas@lt-mission-eu.be

Laurynas Jonušauskas

THE RELATIONSHIP BETWEEN STASYS LOZORAITIS AND THE VLIK IN 1946–1947

Summary

After World War II the relations between the diplomatic corps of Lithuania and the VLIK (Chief Committee for Liberation of Lithuania), the two major Lithuanian political powers in Western Europe, were strained and complicated. During meetings in Bern and Paris held in 1946–1947 the two political bodies tried to establish a mutual understanding on major political discords born of certain political events: the appointment of Stasys Lozoraitis the chief of Lithuania's diplomatic corps by Minister of Foreign Affairs Juozas Urbšys' telegram; the Kybartai Act; and the VLIK's claims to control the diplomatic corps and to direct the ac-

tions for Lithuania's liberation. However, the negotiations between the two political powers were interrupted by the VLAK (Chief Committee for the Restoration of Lithuania's Statehood), a new political organisation, which maintained contacts with the armed resistance in Lithuania. Lozoraitis held the balance between the VLIK and the VLAK, i.e., he did not express any preference to either of them. Thus, the efforts to unite the activities of the major political organisations at the meetings in Bern and Paris failed. The organisations for the liberation of Lithuania in Western Europe continued their activities independently.